

EduInspire-An International E-Journal

An International Peer Reviewed and Referred Journal (www.cteguajarat.org)
 Council for Teacher Education Foundation (CTEF, Gujarat Chapter)
 Patron: Prof. R. G. Kothari
 Chief Editor: Prof. Jignesh B. Patel
 Email:- Mo. 9429429550 ctefeduinspire@gmail.com

राज यावलीकर यांच्या साहित्याच्या माध्यमातून मूल्यशिक्षण आणि व्यक्तिमत्त्व विकास : एक चिकित्सक अभ्यास

सह.प्रा.डॉ.राजेश मिरगे

श्री शिवाजी कला व वाणिज्य महाविद्यालय ,अमरावती
 संत गाडगेबाबा अमरावती विद्यापीठ,अमरावती

कीर्ती विनायकराव दानापुरकर

श्री शिवाजी कला व वाणिज्य महाविद्यालय ,अमरावती

सारांश

प्रस्तुत संशोधनाचा उद्देश राज यावलीकर यांच्या साहित्यामधील मूल्यशिक्षण आणि व्यक्तिमत्त्व विकासास पूरक असलेल्या विचारांचा चिकित्सक अभ्यास करणे हा आहे. आधुनिक समाजात शिक्षणाचे उद्दिष्ट केवळ ज्ञानार्जनापुरते मर्यादित न राहता व्यक्तीमध्ये नैतिकता, सामाजिक जाणीव, संवेदनशीलता, जबाबदारी, चारित्र्य आणि जीवनकौशल्ये विकसित करणे हेही तितकेच महत्वाचे मानले जाते. या पार्श्वभूमीवर साहित्य हे मूल्यसंवर्धनाचे प्रभावी माध्यम म्हणून कार्य करते. राज यावलीकर यांच्या साहित्यामध्ये मानवी जीवनातील संघर्ष, सामाजिक वास्तव, मानवी मूल्ये, नैतिकता, कर्तव्यनिष्ठा, समता, बंधुभाव, सहकार्य, राष्ट्रप्रेम, पर्यावरण-जाणीव आणि सामाजिक उत्तरदायित्व यांचे प्रभावी चित्रण आढळते. त्यांच्या कथा, कादंबऱ्या, लेख आणि इतर साहित्यप्रकारांतून व्यक्तीच्या सर्वांगीण विकासासाठी आवश्यक असलेल्या मूल्यांचा सातत्याने पुरस्कार झालेला दिसून येतो. त्यामुळे त्यांचे साहित्य मूल्याधिष्ठित शिक्षणासाठी उपयुक्त ठरते. या संशोधनात वर्णनात्मक, विश्लेषणात्मक आणि चिकित्सक संशोधन पद्धतींचा अवलंब करण्यात आला आहे. प्राथमिक साधने म्हणून राज यावलीकर यांच्या उपलब्ध साहित्यकृतींचा अभ्यास करण्यात आला असून, दुय्यम साधनांमध्ये संदर्भग्रंथ, संशोधन निबंध, नियतकालिके आणि इतर शैक्षणिक स्रोतांचा वापर करण्यात आला आहे. अभ्यासाद्वारे त्यांच्या साहित्यामधील नैतिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, राष्ट्रीय आणि मानवी मूल्यांचे स्वरूप स्पष्ट करण्यात आले आहे. तसेच आत्मविश्वास, नेतृत्व, संवादकौशल्य, निर्णयक्षमता, सामाजिक बांधिलकी, सहकार्य, संवेदनशीलता आणि सकारात्मक जीवनदृष्टी यांसारख्या व्यक्तिमत्त्व विकासाच्या घटकांचा शोध घेण्यात आला आहे.

बीजशब्द : मूल्यशिक्षण, व्यक्तिमत्त्व विकास, मानवी मूल्ये, सामाजिक जाणीव, चिकित्सक अभ्यास

प्रस्तावना : मानवी जीवनाच्या सर्वांगीण विकासामध्ये साहित्याची भूमिका अत्यंत महत्त्वपूर्ण मानली जाते. साहित्य हे केवळ कलात्मक अभिव्यक्तीचे माध्यम नसून ते समाजातील मूल्यव्यवस्था, संस्कृती, मानवी नातेसंबंध आणि जीवनदृष्टी यांचे प्रतिबिंब असते. आजच्या विज्ञान-तंत्रज्ञानप्रधान आणि स्पर्धात्मक युगात नैतिक मूल्यांचा न्हास, सामाजिक संवेदनशीलतेचा अभाव आणि व्यक्तिमत्त्व विकासासमोरील विविध आव्हाने प्रकर्षाने जाणवत आहेत. अशा परिस्थितीत मूल्यशिक्षण हे शिक्षणाचे अविभाज्य अंग बनले असून, साहित्याच्या माध्यमातून व्यक्तीमध्ये चारित्र्य, सामाजिक उत्तरदायित्व, सहिष्णुता, समता, करुणा आणि राष्ट्रनिष्ठा यांसारख्या मूल्यांची प्रभावी जडणघडण करता येते. त्यामुळे साहित्य आणि मूल्यशिक्षण यांचा परस्परसंबंध अभ्यासणे ही काळाची गरज आहे. राज यावलीकर हे समकालीन मराठी साहित्यातील संवेदनशील साहित्यिक असून त्यांच्या साहित्यामध्ये मानवी जीवनातील विविध पैलू, सामाजिक वास्तव, संघर्ष, नैतिक मूल्ये आणि व्यक्तिमत्त्व विकासाला पोषक विचार प्रभावीपणे

व्यक्त झालेले दिसतात. त्यांच्या साहित्यकृती वाचकाला केवळ विचारप्रवृत्त करत नाहीत, तर सकारात्मक जीवनमूल्ये स्वीकारण्याची प्रेरणाही देतात. प्रस्तुत संशोधनामध्ये राज यावलीकर यांच्या साहित्याचा मूल्यशिक्षण आणि व्यक्तिमत्त्व विकासाच्या संदर्भात चिकित्सक अभ्यास करून त्यांच्या साहित्याचे शैक्षणिक, सामाजिक आणि सांस्कृतिक महत्त्व स्पष्ट करण्याचा प्रयत्न करण्यात आला आहे. हा अभ्यास मराठी साहित्याच्या अभ्यासकांसह शिक्षणशास्त्र, मूल्यशिक्षण आणि व्यक्तिमत्त्व विकास या क्षेत्रांतील संशोधकांसाठी उपयुक्त ठरेल

संशोधनाची गृहीतके

राज यावलीकर यांच्या साहित्यामध्ये मूल्यशिक्षणाशी संबंधित नैतिक, सामाजिक, सांस्कृतिक आणि मानवी मूल्यांचे प्रभावी चित्रण आढळते.

राज यावलीकर यांच्या साहित्याचा वाचकांच्या व्यक्तिमत्त्व विकासावर सकारात्मक परिणाम होतो.

राज यावलीकर यांच्या साहित्यामधील विचार विद्यार्थ्यांमध्ये सामाजिक जाणीव, नैतिकता, जबाबदारी आणि चारित्र्यनिर्मितीची भावना विकसित करण्यास सहाय्यक ठरतात.

राज यावलीकर यांच्या साहित्याचा शिक्षण प्रक्रियेत मूल्यशिक्षणासाठी प्रभावी साधन म्हणून उपयोग करता येऊ शकतो.

संशोधनाची उद्दिष्टे

राज यावलीकर यांच्या जीवनकार्य व साहित्याचा परिचय करून घेणे.

राज यावलीकर यांच्या साहित्यामधील मूल्यशिक्षणाच्या संकल्पनेचे स्वरूप स्पष्ट करणे.

राज यावलीकर यांच्या साहित्यामधील नैतिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, राष्ट्रीय आणि मानवी मूल्यांचा अभ्यास करणे

संशोधन पद्धती : प्रस्तुत संशोधनासाठी गुणात्मक (Qualitative) संशोधन पद्धतीचा अवलंब करण्यात आला आहे. संशोधनाचे स्वरूप वर्णनात्मक, विश्लेषणात्मक आणि चिकित्सक आहे. या अभ्यासासाठी राज यावलीकर यांच्या निवडक साहित्यकृतींचा प्राथमिक स्रोत म्हणून उपयोग करण्यात येईल, तर संदर्भग्रंथ, संशोधन प्रबंध, संशोधन लेख, नियतकालिके आणि इतर विश्वसनीय स्रोतांचा दुय्यम साधने म्हणून वापर करण्यात येईल. साहित्यकृतींमधील मूल्यशिक्षण आणि व्यक्तिमत्त्व विकासाशी संबंधित आशयाचे आशय विश्लेषण (Content Analysis) आणि चिकित्सक विश्लेषण (Critical Analysis) करून निष्कर्ष मांडले जातील

प्रस्तुत संशोधनाची व्याप्ती : प्रस्तुत संशोधनाची व्याप्ती राज यावलीकर यांच्या निवडक साहित्यकृतींमध्ये अभिव्यक्त झालेल्या मूल्यशिक्षण आणि व्यक्तिमत्त्व विकासास पोषक अशा विविध जीवनमूल्यांच्या चिकित्सक अभ्यासापुरती मर्यादित आहे. या संशोधनामध्ये त्यांच्या कथा, कादंबऱ्या, ललित लेख किंवा उपलब्ध साहित्यप्रकारांतील नैतिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, शैक्षणिक, राष्ट्रीय आणि मानवी मूल्यांचा अभ्यास करण्यात येईल. संशोधन केवळ राज यावलीकर यांच्या साहित्यकृतींतील मूल्यशिक्षण आणि व्यक्तिमत्त्व विकास या दोन अंगांपुरते मर्यादित असून, त्यांच्या संपूर्ण साहित्याचा इतिहास, भाषाशैली, सौंदर्यशास्त्रीय किंवा तुलनात्मक अभ्यास या संशोधनाच्या व्याप्तीत समाविष्ट केलेला नाही.

संशोधनाची पार्श्वभूमी : साहित्य हे समाजाचे प्रतिबिंब मानले जाते. समाजातील नैतिक, सामाजिक, सांस्कृतिक आणि मानवी मूल्यांचे जतन, संवर्धन व प्रसारण करण्याचे प्रभावी कार्य साहित्य करत असते. आजच्या जागतिकीकरण, तंत्रज्ञानाचा वाढता प्रभाव, स्पर्धात्मक जीवनशैली आणि बदलत्या सामाजिक मूल्यांच्या पार्श्वभूमीवर मूल्यशिक्षण आणि व्यक्तिमत्त्व विकास यांचे महत्त्व अधिक अधोरेखित झाले आहे. व्यक्तीच्या सर्वांगीण विकासासाठी केवळ शैक्षणिक ज्ञान पुरेसे नसून, नैतिकता, सामाजिक जबाबदारी, सहिष्णुता, संवेदनशीलता, प्रामाणिकपणा, कर्तव्यनिष्ठा आणि मानवतावादी दृष्टिकोन यांसारख्या मूल्यांची जोपासना आवश्यक आहे. या मूल्यांच्या निर्मितीसाठी साहित्य हे प्रभावी माध्यम ठरते. राज यावलीकर यांच्या

साहित्यामध्ये मानवी जीवनातील विविध पैलूंचे वास्तववादी चित्रण आढळते. त्यांच्या कथा, कादंबऱ्या आणि इतर साहित्यप्रकारांमधून सामाजिक जाणीव, मानवी नातेसंबंध, संघर्ष, नैतिक मूल्ये, संवेदनशीलता, कर्तव्यभावना, स्त्री-पुरुष समानता, सामाजिक न्याय आणि जीवनमूल्ये यांचे प्रभावी दर्शन घडते. त्यांच्या साहित्याचा अभ्यास केल्यास व्यक्तीच्या चारित्र्यनिर्मितीस आणि व्यक्तिमत्त्व विकासास उपयुक्त ठरणारी अनेक मूल्ये स्पष्टपणे दिसून येतात. त्यामुळे त्यांच्या साहित्याचा मूल्यशिक्षणाच्या दृष्टीने चिकित्सक अभ्यास करणे आवश्यक ठरते.

राज यावलीकर यांचे जीवन कार्य व साहित्य : डॉ. राज यावलीकर यांच्या साहित्यातून गरिबांविषयीची तळमळ, जिद्दाला, समाजातील दरी, समाजाच्या जीवघेण्या समस्या प्रकर्षाने जाणवतात. त्यांच्या कथा कादंबऱ्या कविता उद्दिष्ट समाजव्यवस्थेची जाणीव करून देतात. सामाजिक जाणीव करून देत असतानाच अनेक बालकथांतून, कादंबरीतून नैतिक मूल्ये, सामाजिक आणि सांस्कृतिक मूल्ये वाचकाच्या मनावर कोरली जाऊन व्यक्तिमत्त्व विकासास हातभार मिळतो. साहित्यातील विविध प्रकार राज यावलीकर यांनी कुशलतेने हाताळलेले आहेत, त्यामध्ये 'संकल्प' कादंबरी, एकांकिका संग्रह, प्रश्नचिन्ह हा कथासंग्रह, क्रांतीदूत हा कविता संग्रह त्याचप्रमाणे राजनीति या बाल कथासंग्रहाचे सहा भाग प्रकाशित आहेत.

मूल्यशिक्षण : संकल्पना : मूल्यशिक्षण म्हणजे व्यक्तीच्या जीवनात नैतिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, आध्यात्मिक आणि राष्ट्रीय मूल्यांची जाणीव निर्माण करून त्यांचा प्रत्यक्ष जीवनात स्वीकार करण्याची प्रक्रिया होय. मूल्यशिक्षणामुळे व्यक्तीमध्ये सत्य, प्रामाणिकपणा, सहकार्य, प्रेम, सहिष्णुता, कर्तव्यनिष्ठा, सामाजिक जबाबदारी, पर्यावरणप्रेम, लोकशाही मूल्ये आणि मानवतावादी दृष्टिकोन विकसित होतो. आजच्या स्पर्धात्मक आणि तंत्रज्ञानप्रधान युगात मूल्यशिक्षणाचे महत्त्व अधिक वाढले आहे. कारण ज्ञानाबरोबरच चारित्र्यनिर्मिती आणि सामाजिक जबाबदारीची जाणीव असलेली व्यक्ती घडविणे ही शिक्षणाची मूलभूत अपेक्षा आहे.

व्यक्तिमत्त्व विकास : संकल्पना : व्यक्तिमत्त्व विकास म्हणजे व्यक्तीच्या शारीरिक, मानसिक, बौद्धिक, सामाजिक, भावनिक आणि नैतिक गुणांचा समतोल विकास होय. व्यक्तिमत्त्व विकास हा केवळ बाह्य स्वरूपाशी संबंधित नसून विचार, वर्तन, निर्णयक्षमता, नेतृत्वगुण, संवादकौशल्य, आत्मविश्वास, सहकार्याची भावना आणि सामाजिक उत्तरदायित्व या सर्वांचा समावेश त्यामध्ये होतो. साहित्य वाचनामुळे व्यक्तीमध्ये संवेदनशीलता, विवेक, चिकित्सक दृष्टी, आत्मपरीक्षण आणि सकारात्मक जीवनदृष्टी निर्माण होते. त्यामुळे साहित्य हे व्यक्तिमत्त्व विकासाचे प्रभावी साधन ठरते.

राज यावलीकर यांच्या साहित्यामधील मूल्यशिक्षण:

मानवतावादी मूल्ये : राज यावलीकर यांच्या साहित्याचा केंद्रबिंदू माणूस आहे. त्यांच्या लेखनात जात, धर्म, भाषा, पंथ यांपलीकडे जाऊन मानवतेचा पुरस्कार केला आहे. प्रत्येक व्यक्तीचा सन्मान, परस्पर सहकार्य, करुणा, प्रेम आणि सहअस्तित्व यांचा संदेश त्यांच्या साहित्यामध्ये सातत्याने दिसून येतो. 'विनाकारण उपद्रव निर्माण करून दुसऱ्याला दुःख देऊ नये व स्वतःचे उपद्रव मूल्य वाढवू नये'¹ अशा प्रकारची महत्त्वाची मानवतावादी मूल्ये राजनीति या बोधकथा संग्रहाद्वारे मांडलेली आहेत.

सामाजिक मूल्ये : समाजातील विषमता, अन्याय, अंधश्रद्धा, शोषण, असमानता यांविरुद्ध त्यांनी चिकित्सक भूमिका घेतली आहे. सामाजिक समता, बंधुभाव, लोकशाही मूल्ये आणि सामाजिक उत्तरदायित्व यांचे प्रभावी चित्रण त्यांच्या साहित्यामध्ये आढळते.

नैतिक मूल्ये : सत्य, प्रामाणिकपणा, कर्तव्यनिष्ठा, संयम, शिस्त आणि जबाबदारी या नैतिक मूल्यांचा पुरस्कार त्यांच्या साहित्यामध्ये सातत्याने आढळतो. व्यक्तीने परिस्थिती कितीही कठीण असली तरी नैतिकतेचा त्याग करू नये, हा संदेश त्यांच्या साहित्यामधून स्पष्ट होतो.

राष्ट्रीय मूल्ये : राष्ट्रप्रेम, संविधाननिष्ठा, लोकशाही, राष्ट्रीय एकात्मता आणि सामाजिक बांधिलकी यांचा प्रभावी विचार त्यांच्या साहित्यामध्ये व्यक्त झाला आहे. युवकांनी राष्ट्रनिर्मितीमध्ये सक्रिय भूमिका घ्यावी, हा संदेश त्यांच्या लेखनातून मिळतो. "भ्रष्टाचार ही देशाला लागलेली कीड आहे जेव्हा या देशातला प्रत्येक माणूस प्रामाणिक होईल तेव्हा या देशातला भ्रष्टाचार समूळ नष्ट होईल" या प्रकाराची महत्त्वाची राष्ट्रीय मूल्ये यावलीकर साहित्यातून मांडतात

पर्यावरणविषयक मूल्ये : निसर्गसंवर्धन, पर्यावरण संरक्षण, जलसंवर्धन आणि पर्यावरणपूरक जीवनशैली यांचे महत्त्व त्यांनी विविध साहित्यकृतींमध्ये अधोरेखित केले आहे. पर्यावरण हा मानवी जीवनाचा अविभाज्य घटक असल्याची जाणीव त्यांच्या साहित्यामध्ये दिसून येते.

स्त्री-पुरुष समानता : स्त्रीला समान संधी, सन्मान आणि स्वाभिमान प्राप्त व्हावा, हा विचार त्यांच्या साहित्यामध्ये आढळतो. स्त्रीशक्तीचे सकारात्मक चित्रण आणि लिंगभेदाविरुद्धची भूमिका ही त्यांच्या साहित्याची महत्त्वाची वैशिष्ट्ये आहेत.

राज यावलीकर यांच्या साहित्यामधून व्यक्तिमत्त्व विकास

आत्मविश्वासाची निर्मिती : त्यांच्या साहित्यामधील संघर्षशील पात्रे प्रतिकूल परिस्थितीवर मात करून यश संपादन करतात. त्यामुळे वाचकांमध्ये आत्मविश्वास, जिद्द आणि चिकाटी विकसित होते.

समाजहिताचा विचार करणारी, जबाबदारी स्वीकारणारी आणि सकारात्मक परिवर्तन घडविणारी पात्रे नेतृत्वाचे आदर्श निर्माण करतात. अशा साहित्यामुळे विद्यार्थ्यांमध्ये नेतृत्वगुण विकसित होण्यास मदत होते.

निर्णयक्षमतेचा विकास : जीवनातील विविध समस्यांवर विवेकपूर्ण विचार करण्याची प्रेरणा त्यांच्या साहित्यामधून मिळते. योग्य-अयोग्य यातील फरक ओळखण्याची क्षमता विकसित होते.

संवेदनशीलतेचा विकास : गरीब, वंचित, शोषित आणि उपेक्षित घटकांच्या जीवनाचे वास्तववादी चित्रण वाचकांच्या मनात सहानुभूती, करुणा आणि सामाजिक संवेदनशीलता निर्माण करते.

चिकित्सक विश्लेषण : राज यावलीकर यांचे साहित्य अंधानुकरण न करता चिकित्सक विचार करण्यास प्रेरित करते. सामाजिक प्रश्नांचा तर्कशुद्ध विचार चिकित्सक विश्लेषण करणे क्रमप्राप्त ठरते. राज यावलीकर यांच्या साहित्यामध्ये मूल्यशिक्षण आणि व्यक्तिमत्त्व विकासाचे विविध आयाम प्रभावीपणे प्रतिबिंबित झाले आहेत. त्यांच्या साहित्यामधील मूल्ये केवळ उपदेशात्मक स्वरूपाची नसून जीवनानुभवातून साकार झालेली आहेत. त्यामुळे ती अधिक प्रभावी वाटतात. त्यांच्या साहित्याचे सर्वात मोठे वैशिष्ट्य म्हणजे ते वास्तववादी असूनही सकारात्मक परिवर्तनाची दिशा दाखवते. साहित्यामधील पात्रे आदर्शवादी असली तरी ती वास्तवापासून दूर नाहीत. त्यामुळे वाचक सहजपणे त्यांच्याशी समरस होतो. तथापि, आधुनिक डिजिटल युगातील नव्या सामाजिक, आर्थिक आणि तांत्रिक समस्यांचा अधिक व्यापक संदर्भ त्यांच्या साहित्याच्या अभ्यासामध्ये समाविष्ट करण्याची आवश्यकता जाणवते. तसेच त्यांच्या साहित्याचे मानसशास्त्रीय, स्त्रीवादी, सांस्कृतिक आणि शैक्षणिक दृष्टिकोनातून अधिक संशोधन होणे आवश्यक आहे.

संशोधन निष्कर्ष

प्रस्तुत अभ्यासातून पुढील निष्कर्ष स्पष्ट होतात :

राज यावलीकर यांच्या साहित्यामध्ये मूल्यशिक्षणाचा प्रभावी आशय आढळतो.

त्यांच्या साहित्यामुळे व्यक्तिमत्त्व विकासातील नैतिक, सामाजिक आणि बौद्धिक पैलू विकसित होतात.

साहित्यामधील पात्रे जीवनसंघर्षातून सकारात्मक प्रेरणा देतात.

सामाजिक समता, मानवता, पर्यावरणप्रेम आणि राष्ट्रीय मूल्यांचा प्रभावी पुरस्कार त्यांच्या लेखनामध्ये आढळतो.

विद्यार्थ्यांमध्ये चिकित्सक विचार, आत्मविश्वास आणि सामाजिक उत्तरदायित्व विकसित करण्यासाठी त्यांचे साहित्य उपयुक्त ठरते.

मूल्याधिष्ठित शिक्षणासाठी त्यांच्या साहित्याचा शैक्षणिक अभ्यासक्रमामध्ये प्रभावी वापर करता येऊ शकतो.

उपसंहार

राज यावलीकर यांचे साहित्य हे आधुनिक समाजातील मूल्यसंवर्धनाचे प्रभावी साधन आहे. त्यांच्या साहित्यामधून व्यक्तीला नैतिकता, सामाजिक बांधिलकी, राष्ट्रप्रेम, मानवता, पर्यावरणप्रेम, समता आणि सकारात्मक जीवनदृष्टी यांचा संदेश मिळतो. व्यक्तिमत्त्व विकासासाठी आवश्यक असलेले आत्मविश्वास, नेतृत्व, संवेदनशीलता, निर्णयक्षमता आणि चिकित्सक विचारशक्ती यांचा विकास त्यांच्या साहित्याच्या वाचनातून घडतो. संशोधनातून असे स्पष्ट होते की, राज यावलीकर यांचे साहित्य हे केवळ कलात्मक अभिव्यक्ती नसून समाजपरिवर्तन, मूल्यसंवर्धन आणि व्यक्तिमत्त्व विकासाचे प्रभावी माध्यम आहे. त्यांच्या साहित्यामधील जीवनमूल्ये विद्यार्थी, शिक्षक, संशोधक आणि सामान्य वाचक यांच्यासाठी प्रेरणादायी ठरतात. शिक्षण प्रक्रियेत त्यांच्या साहित्याचा समावेश केल्यास मूल्याधिष्ठित शिक्षण अधिक परिणामकारक होऊ शकते आणि विद्यार्थ्यांच्या चारित्र्यनिर्मितीबरोबरच सर्वांगीण व्यक्तिमत्त्व विकासालाही चालना मिळू शकते. त्यांच्या साहित्यामधील संवादप्रधान शैली, प्रभावी मांडणी आणि सामाजिक विषयांवरील विचार वाचकांच्या अभिव्यक्तीक्षमतेचा विकास करतात. तसेच समाजकार्याची प्रेरणा मिळते. आजच्या मूल्यसंकटाच्या काळात शिक्षणव्यवस्थेमध्ये राज यावलीकर यांच्या साहित्याचा समावेश करून विद्यार्थ्यांमध्ये मूल्याधिष्ठित व्यक्तिमत्त्व घडविण्यासाठी त्याचा प्रभावी उपयोग होऊ शकतो. त्यामुळे त्यांचे साहित्य केवळ साहित्यिक दृष्टीनेच नव्हे तर शैक्षणिक आणि सामाजिक परिवर्तनाच्या दृष्टीनेही महत्त्वपूर्ण ठरते. प्रस्तुत संशोधनातून असे स्पष्ट होते की राज यावलीकर यांच्या साहित्यामध्ये मानवी मूल्ये, नैतिकता, सामाजिक जाणीव आणि व्यक्तिमत्त्व विकासासाठी आवश्यक असलेले विविध पैलू प्रभावीपणे व्यक्त झाले आहेत. त्यांच्या साहित्याचा अभ्यास विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण विकासासाठी उपयुक्त ठरतो. त्यामुळे त्यांच्या साहित्याचा शैक्षणिक अभ्यासक्रमात अधिक व्यापक समावेश करण्याची आवश्यकता आहे. या संशोधनामुळे मूल्यशिक्षण आणि साहित्य यांचा परस्परसंबंध अधिक स्पष्ट झाला असून भविष्यात या विषयावर अधिक सखोल संशोधनासाठीही वाव उपलब्ध आहे.

संदर्भसूची

यावलीकर रा. वि.(2012), राजनीति- भाग 2, औरंगाबाद, कीर्ती प्रकाशन, पृ. क्र.36

यावलीकर रा. वि.(2012), राजनीति- भाग 2, औरंगाबाद, कीर्ती प्रकाशन, पृ. क्र. 24

राज यावलीकर – विविध साहित्यकृती.

महाराष्ट्र राज्य पाठ्यपुस्तक निर्मिती व अभ्यासक्रम संशोधन मंडळ – मूल्यशिक्षण.

डॉ. नागनाथ कोतापल्ले – मराठी साहित्य समीक्षा.

डॉ. भालचंद्र नेमाडे – साहित्य : स्वरूप आणि समीक्षा.

डॉ. अ. ना. देशपांडे – व्यक्तिमत्त्व विकास